

DAMEL MEDIA PASINAON POP UP UNGGAH-UNGGUH TATA KRAMA MLAMPAH TUMRAP SISWA KELAS VII SMP

DEVELOPING POP UP UNGGAH UNGGUH TATA KRAMA BERJALAN AS A LEARNING MEDIA FOR SEVENTH GRADE JUNIOR HIGH SCHOOL STUDENTS

Dening: Dwi Ayu Oktavia, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta

Sarining Panaliten

Panaliten menika gadhah tigang ancas, inggih menika kangge ngandharaken: (1) tataran damel *media pasinaon pop up unggah-ungguh tata krama mlampah tumrap siswa kelas VII SMP*, (2) *evaluasi kualitas media pasinaon pop up unggah-ungguh tata krama mlampah dening dosen ahli materi saha dosen ahli media*, saha (3) pamanggihipun guru basa Jawi saha para siswa kelas VII tumrap *media pasinaon pop up unggah-ungguh tata krama mlampah*. Panaliten menika wujudipun kalebet jinis panaliten *Research and Development (R&D)*. Panaliten menika kadhapuk saking gangsal tataran inggih menika tataran: *analisis, desain, pengembangan, implementasi*, saha *evaluasi*. *Produk media* menika dipunsuwunaken biji saha *evaluasi* dhateng dosen *ahli materi* saha dosen *ahli media* mawi tataran *validasi* ngantos pikantuk *kualitas media* ingkang sae saha layak kangge *uji coba* wonten ing sekolah. Salajengipun dipuntindakaken pambiji *kualitas media* dening guru basa Jawi sarta pamanggihipun siswa. Cara ngempalaken data migunakaken *angket*, wondene cara nganalisis data migunakaken *analisis deskriptif*. Asiling panaliten nedahaken bilih *media* menika dipundamel kanthi (1) *analisis*: katindakaken kanthi *analisis pustaka* saha *analisis lapangan*; (2) *desain*: katindakaken kanthi damel *flowchart* saha nemtokaken jumlah adegan ingkang dipuntrepaken kaliyan naskah *media* utawi *story board*; (3) *pengembangan*: katindakaken kanthi damel buku *pop up* migunakaken *teknik manual* saha *teknik komputer*, *validasi* dosen *ahli materi* saha *media*, lajeng *revisi produk*; (4) *implementasi*: katindakaken kanthi *uji coba produk* dhateng siswa SMP kelas VII; (5) *evaluasi*: katindakaken kanthi ngukur larasing ancas *produk*. *Kualitas media* dening dosen *ahli materi* ingkang kaperang dados tigang perangan menika pikantuk *rata-rata persentase* 93% ingkang kagolong sae sanget, wondene *evaluasi* saking dosen *ahli media* ingkang kaperang dados tigang perangan menika pikantuk *rata-rata persentase* 98% ingkang kagolong sae sanget, saha pambiji *kualitas media* dening guru basa Jawi menika kagolong sae sanget kanthi pikantuk *rata-rata persentase* 87%, wondene asiling *angket* pamanggih siswa tumrap *media* ingkang dipunginakaken kangge *uji coba* menika pikantuk *rata-rata persentase* 84% ingkang kagolong *kategori* sarujuk sanget. Asiling panaliten menika nedahaken bilih *media pasinaon buku pop up unggah-ungguh tata krama mlampah* saged narik kawigatosan saha nggampilaken siswa kangge remen sinau babagan bebaskan unggah-ungguh mliginipun tata krama mlampah sarta saged kangge sarana pasinaon wonten salebeting pamulangan basa Jawi.

Pamijining tembung: *media pasinaon, pop up, tata krama, kelas VII SMP*

Abstract

This research was aimed to (1) describe the procedure of pop up unggah-ungguh tata krama berjalan as learning media, (2) describe the expert judgment of pop up unggah-ungguh tata krama berjalan as learning media and (3) describe Bahasa Jawa teachers' and seventh grade students' opinion as the user of pop up unggah-ungguh tata krama berjalan as learning media. The research was research and development consisting five steps: need analyze, designing, developing, implementing, and evaluation. First, the product was evaluated and validated by the expert to get the good product. After that, the product tryout was conducted and evaluated by the teachers in school. The students were also giving opinion and suggestion to the product. Thus, the collecting data used questionnaire and analyze the data descriptively. The product used field study and library study (need analyze), the product was designed using flowchart and the actions were determined based on the script (designing), the researcher also made a pop up book as a guideline for the user (developing), thus, the expert validated the pop up book whether need revision or not. Then, the product tryout was implemented to seventh grade junior high school (implementing). The measurement of the product was to know the product quality (evaluation). Based on the expert of material, the product was categorized very good (93%). According to the expert of media, the product was also very good (98%). And from Bahasa Jawa Teachers' evaluation, the product was also categorized very good (87%). Students were also very agree that pop up unggah-ungguh tata krama berjalan was interesting them and very helpful. So, It can be concluded that the pop up unggah-ungguh tata krama berjalan as learning media was interesting and help the students to learn Bahasa Jawa. The product can be used as learning media successfully.

PURWAKA

Piwulangan basa Jawi menika dipunwucalaken wonten ing pawiyatan saking SD, SMP/MTs, dumugi SMA/SMK. Pasinaon basa Jawi tumrap siswa Sekolah Menengah Pertama (SMP) menika ngemot mapinten-pinten *materi*. Tata krama mlampah menika salah satunggaling *materi* ingkang kedah dipunwucalaken dhateng para siswa SMP mliginipun kelas VII. Wondene tata krama mlampah menika salah satunggaling wujud saking unggah-ungguh wonten ing masyarakat Jawi. Satemah tata krama mlampah ugi dipunwucalaken wonten ing pawiyatan. Kawontenan menika trep kaliyan *kurikulum* ingkang dipuginakaken inggih menika *Kurikulum Tingkat Satuan Pendidikan (KTSP)*. Dhasaring *Standar Kompetensi* ingkang gayut kaliyan piwulangan tata krama mlampah inggih menika *mengungkapkan gagasan wacana tulis non sastra dalam kerangka budaya Jawa saha Kompetensi Dasar* inggih menika *mengungkapkan dan menanggapi wacana tata krama berjalan*. Siswa wonten ing pamulangan tata krama mlampah kedah nggayuh *indikator* ingkang sampun dipuntemtokaken. *Indikator*ipun inggih menika:

- (1) *Siswa dapat menuliskan kembali cerita tata krama berjalan dengan tepat.*
- (2) *Siswa dapat menyebutkan macam tata krama berjalan dengan tepat.*
- (3) *Siswa dapat menjelaskan tata krama berjalan dengan tepat.*
- (4) *Siswa dapat menanggapi tulisan cerita tata krama berjalan teman dengan tepat.*

Adhedhasar saking *observasi* ingkang sampun kalampahan wonten ing SMPN 4 Depok saged dipunmangertosi bilih siswa menika kirang

remen sinau basa Jawi. Awit saking bebasanipun ingkang awrat, mliginipun unggah-ungguh basa. Miturut siswa menika rumaos kirang gregret anggenipun sinau basa Jawi. Kabetahan wonten ing sekolah inggih menika *media* kangge nyengkuyung piwulangan basa Jawi taksih kirang saha winates. Kirangipun *media* menika amargi guru kangelan kangge paring *media* ingkang *kreatif* saha *inovatif* wonten salebeting piwulangan. Asringipun *media* ingkang dipunginakaken guru inggih menika *power point*. Piranti kangge pasinaon menika migunakaken *LKS* saha buku paket, ananging buku paketipun namung winates. Siswa ingkang boten pikantuk buku paket lajeng sami rame piyambak dados siswa kirang *fokus* anggenipun sinau.

Saking kawontenan perkawis menika kedah dipunpadosaken cara supados boten dados pepalang wonten salebeting *proses* pasinaon. Pramila wonten ing mriki dipunbetahaken *media*. *Media* ingkang dipundamel inggih menika *media* ingkang *praktis* saha saged maringi kalodhangan kangge nggampilaken siswa sinau basa Jawi mliginipun *materi* tata krama mlampah. *Media* menika ugi langkung *efektif* saha boten berbasis *IT*, ananging tetep saged kangge narik kawigatosan siswa sinau basa Jawi. *Media* pasinaon menika awujud buku *pop up*.

Pop up minangka salah satunggaling *media* pasinaon ingkang dipunkajengaken supados kasil anggenipun sinau wonten ing salebeting *proses* pasinaon menika kedah mbetahaken panaliten. Panaliten ingkang jumbuh babagan *media* inggih menika migunakaken panaliten *Research and Development (R&D)*. Panaliten *R&D* menika salah satunggaling panaliten

ingkang dipunginakaken kangge ngasilaken *produk* tartemtu. Awit saking menika, panaliti badhe nglampahi kanthi damel satunggaling *media* kangge pasinaon unggah-ungguh tata krama mlampah inggih menika *media pop up* kanthi awujud buku cariyos.

Media pasinaon *pop up* menika gampil dipunginakaken wonten ing *proses* pasinaon. *Media* menika langkung prasaja, *kreatif*, mirah saha ngremenaken. *Media* menika prasaja awit saking gampilipun *media* saged dipunbeta saha boten winates kaliyan listrik. *Media* menika *kreatif* amargi saged dipunbentuk kanthi ngecakaken *materi* ingkang badhe kaandharaken. *Media* menika mirah awit saking panganggening kertas ingkang prasaja dipunwujudaken kanthi *tiga dimesi*. . Awit saking *media* pasinaon *pop up* menika ngremenaken satemah siswa langkung *termotivasi* kangge sinau basa Jawi mliginipun babagan tata krama mlampah.

GEGARAN TEORI

1. *Media* Pasinaon

Asiling tembung *media* saking basa Latin *medius* ingkang kanthi *harfiah* ateges tengah, *perantara* utawi *pangantar*. *Media* inggih menika *perantara* utawi *pengantar* pesen saking *pengirim* dumugi panampi pesen (Arsyad 2011: 3). *Media* miturut Arsyad menika awujud piranti saha *non* piranti. Saged dipunmangertosi kadosta guru utawi lingkungan sekolah ingkang saged paring pesen kangge panampinipun. Wonten ing *proses* pasinaon panampinipun inggih menika para siswa.

Gagne saha Briggs lumantar Arsyad (2011: 4) kanthi *eksplisit* nedahaken bilih *media* pasinaon inggih menika sedaya piranti *fisik* ingkang saged maringi pesen *materi* pasinaon,

antawisipun buku, *tape recorder*, kaset, *video*, *kamera*, *video recorder*, *film*, *slide* (gambar bingkai), *foto*, *gambar*, *grafik*, *televisi*, saha komputer. Satemah saged dipunmangertosi bilih *media* inggih menika *komponen* sumber sinau utawi sarana *fisik* ingkang ngandhut *materi instruksional* ing lingkungan siswa saha saged paring pangaribawa dhateng siswa kangge sinau. Saking kathahipun piranti *fisik* kangge dipunginakaken wonten piwulangan menika saged dipuntemtokaken pirantinipun kanthi ngetrepaken kaliyan *materi* ingkang dipunwulangaken.

Metodologi pasinaon inggih menika *metode* saha *teknik* ingkang dipunginakaken guru kangge *interaksi* dhateng para siswa supados bahan pasinaon katampi dhateng siswa, satemah siswa saged nggayuh ancas pasinaon. *Metodologi* pasinaon wonten kalih *aspek* inggih menika *metode* pasinaon, saha *media* pasinaon dados piranti pambiyantu mucal. Saking andharan wonten ing nginggil menika Nana Sudjana saha Rivai (2010: 1) gadhah kesimpulan bilih *kedudukan media* pasinaon dados piranti kangge pambiyantu mulang wonten ing *komponen metodologi*, salah satunggaling lingkungan pasinaon ingkang dipunatur dening guru.

Kanthi pangertosan ingkang sampun kaandharaken dening para *ahli*, andharan Arsyad nedahaken bilih *media* menika awujud piranti utawi *non* piranti kangge *pengantar* dhateng para siswa, andharanipun Gagne saha Briggs menawi *media* menika satunggaling piranti ingkang awujud *fisik* kangge *proses* pasinaon. Saking Nana saha Rivai menika nedahaken bilih *media* menika piranti pambiyantu pamulangan wonten ing salebeting pasinaon. Panaliti lajeng gadhah

pamanggih bilih *media pasinaon* inggih menika salah satunggaling piranti kangge mbiyantu mulang kanthi migunakaken piranti-piranti *fisik*, supados nggampilaken siswa anggenipun nggayuh kawruh saha nampi *materi pasinaon* ingkang dipunandharaken dening guru.

2. Pop Up

Ellen G. Kreiger Rubin ingkang saged kanthi *online* dipunakses ing situs:

<http://dgi-indonesia.com/workshop-pop-up-mengamati-mengenal-dan%20memahami-pop-up/>

Priyayi *professional* saha *pengamat* ing bidang *paper engineering* menika nedahaken bilih *pop up* inggih menika satunggaling *ilustrasi* menawi kaca menika dipunbikak, dipuntarik, utawi dipunangkat, saged nimbulaken tataran kanthi paring wujud *tiga dimesi (3D)*. Satunggaling buku "*The Element Of Pop-Up*" ngandharaken kanthi singkat menawi *pop up* inggih menika wujud *dimensional struktur* saha *mekanik* ingkang kadamel saking kertas. Ellen nedahaken bilih pangertosan menika katindakaken kanthi cara kerjanipun saking wujud *pop up*.

Pop up gadhah *proses* pandamelan ingkang langkung dangu saha betahaken ketelatenan ingkang sae supados saged kasil satunggaling wujud ingkang dipunkajengaken. Nglempit, nemplekaken, saha nyusun satunggaling kertas saha kertas sanesipun betahaken *peran* saha *ketrampilan* asta manungsa. Anggenipun mangertosi menawi *pop up identik* kaliyan buku, ananging *pop up* boten kedah *identik* kaliyan buku kemawon, ananging saged kados kertu, saha wujud sanes ingkang langkung *variatif*.

Miturut saking Sabuda ingkang saged dipunakses (www.robertsabuda.com) nedahaken

bilih *pop up* menika asalipun saking basa Inggris ingkang ateges "*muncul keluar*". *Pop up book* saged dipuntegesi minangka buku ingkang wosipun kanthi gambar *tiga dimensi*. *Pop up* ingkang kanthi awujud *tiga dimensi* menika dipunmangertosi menawi wujudipun menika saged ewah amargi buku menika dipunbikak lajeng saged *muncul kesan tiga dimensi* kanthi gambar-gambar ingkang nyengkuyung wonten satunggaling buku.

Saking babagan menika wau kanthi karya-karya *pop up*, saged dipunmangertosi dudutanipun bilih *pop up* inggih menika wujud saking *rekayasa kertas lumantar teknik* saha *craftsmanship* kangge ngasilaken satunggaling *dimensional* kanthi awujud *tiga dimensi* menawi bagian kertas menika dipunbikak, dipuntarik, utawi dipunangkat.

3. Unggah-ungguh Basa Jawi

Tiyang Jawi menika ngajeni sanget unggah-ungguh, subasita utawi tata krama, amargi gadhah watak andhap asor saha seneng ngormati tiyang sanes. Ananging boten ateges tiyang Jawi menika lajeng rumaos dados tiyang ingkang asor saha nginggil martabatipun. Lajeng dipunaturaken Haryana Harjawiyana (2001: 13) gadhah pangertosan bilih unggah-ungguh basa Jawi menika pranataning basa miturut lenggahing tata krama. Dados wosing andharan pangertosan kasebut inggih menika bilih tiyang menawi wicantenan utawi sesambetan kaliyan tiyang sanes, basanipun tansah dipunarah-arah, netepi pranataning subasita, paugeraning tata susila, murih tansah damel reseping manah.

Unggah-ungguh saged kasebut sae amargi dipuntrepaken utawi dipuncakaken kaliyan kahanan saha tiyang sanes, babagan menika kados Endraswara (2006: 42) unggah-ungguh ingkang sae amargi saged dipucakaken dening eman papan saha unggah-ungguh ingkang leres amargi dipuncakaken dening kaidah basa Jawi. Awit saking pamanggih kekalihipun saged dipunmangertosi bilih unggah-ungguh menika pranataning basa miturut tata krama kanthi ngecakaken eman papan saha kaidah basa Jawi ingkang leres.

4. Tata Krama

Tata krama menika salah satunggaling wujud soapan santun saha gayut kaliyan padintenipun, sami kaliyan Sumintrasih, dkk (2000: 2) tata krama menika sampun dados perangan saking pergaulan wonten ing padintenan manungsa. Sampun dipunmangertosi bilih Indonesia menika kathah ragam *etnis*, saha piyambakipun gadhah tata krama ingkang sampun mapan. Tata krama menika suba sita *normatif* kangge mujudaken *keteraturan* saha *ketertiban*.

Tata krama menika ugi salah satunggaling budaya wonten ing masyarakat Jawa, tiyag Jawa menika kedah ngajeni tiyang ingkang langkung sepuh, katingal saking sipatipun ingkang isin. Sipat isin menika saged ndadoskaken satunggaling tiyang kangge mbiyantu ngormati tiyang sanes. Sami kaliyan pamanggihipun Mulder (1994: 26) menawi ngengingi tiyang Jawa menika kedah sami ngormati.

A second mechanism of early training is the instilment of the feeling of shame (isin, malu). This feeling about become a deeply internalized attitude fostering conformity at

the same time that it should control behavior, functioning as a kid of conscience. Shame is the feeling of anxiety about one's presentation, about being criticized or laughed At, for short, a feeling of others. Consequently this feeling helps to train self mastery, at least in the demonstration of one's visible behavior, while it may also lead to the development of inferiority feelings and the desire to keep away. Positively, shame may contribute to the development of respect for other and the desire to avoid conflict and confrontation.

Awit saking pamanggih menika gegayutanipun tiyang Jawa babagan ngormati tiyang sanes gayut kaliyan tata krama ingkang kedah dipuncakaken dening saben tiyang, saking tiyang sepuh ugi dhateng sapantaran saha ingkang langkung enem.

Tata krama menika gayut sanget kaliyan budi pekertining manungsa, menika sami kaliyan pamanggihipun Endraswara (2006: 9) budi pekerti menika gayut sanget kaliyan tata krama padintenan priyayi wonten ing pundi kemawon. Budi pekerti menika "roh" saking tata krama wonten ing padintenan. Tata krama menika *unsur* ingkang wigati sanget saha boten saged dipunewahi gayut kaliyan budi pekerti. Tata krama menika saged dipunandaraken bilih dados balung-balung pangewahing budi pekerti.

Tata krama menika kiyat sanget gayutanipun kaliyan unggah-ungguh saha inti pangrembagkaning ingkang samisami babagan suba sita, menika gayut kaliyan pamanggihipun Sastrowardojo lumantar Endraswara (2006: 40) tembung unggah-ungguh saha tata krama boten kanton benten maknanipun. Kalihipun ngrujuk

kaliyan istilah suba sita, inggih menika aturan ingkang sae kangge paring pendidikan *kesopanan* masyarakat. *Kesopanan* menika kalebet perkawis ingkang wigati wonten ing gesang bebrayan dening masyarakat. Lumantar unggah-ungguh basa menika saged dipuntingali budi pekerti satunggaling tiyang, tindak saking basa boten namung menika ananging ugi gayut kaliyan salah bawanipun, saha asring dipunsebat tata krama, *sopan-santun*, saha *kesesusilaan*.

Saking andharan dening para *ahli* menika saged dipundudut bilih tata krama menika wujud perangan saking unggah-ungguh saha budi pekertipun manungsa ingkang kedah dipunbarengi kaliyan suba sita supados mujudaken budi pekerti ing satunggaling tiyang, saking tiyang sepuh, tiyang enem, utawi tiyang ingkang sapantaran.

CARA PANALITEN

Panaliten ingkang dipunteliti menika kalebet jinis panaliten ingkang migunakaken *penelitian* kanthi *metode R&D (Research and Development)* inggih menika salah satunggaling *metode* panaliten ingkang dipunginakaken kangge ngasilaken *produk* saha kangge *nguji keefektifan produk* tartemtu (Sugiyono, 2007: 407). *Produk* ingkang dipunkasilaken kedah dipunuji *keefektifan*ipun kangge mangertosi *produk* menika saged kasil menapa boten, satemah saged migunani wonten ing pawiyatan.

Miturut Mulyatiningsih (2011: 161) *penelitian* saha *pengembangan (Research and Development)* gadhah ancas kangge ngasilaken *produk* enggal lumantar *proses pengembangan*. *Produk* panaliten saha pangrembakanipun wonten ing pendidikan menika kadosta *produk model*,

media, *piranti*, *buku*, *modul*, saha sapanunggilanipun. Miturut pamanggihipun Brog and Gall lumantar Sugiyono (2007: 9) panaliten saha *pengembangan (research and development/ R&D)* menika *metode* panaliten ingkang dipunginakaken kangge *memvalidasi produk-produk* wonten salebeting pamulangan. *Produk* ingkang kadamel arupi buku *pop up* unggah-ungguh tata krama mlampah, salajengipun saking *media* menika saged dipunvalidasi, satemah saged kangge satunggaling *piranti pasinaon* wonten ing salebeting pamulangan. Miturut pamanggihipun ingkang sampun kaandharaken wonten ing nginggil menika salajengipun panaliti migunakaken *metode* kanthi panaliten *R&D* amargi panaliten badhe damel *media visual* awujud *pop up* kanthi *materi* babagan unggah-ungguh tata krama mlampah tumrap siswa kelas VII SMP. *Media* ingkang dipundamel menika lajeng dipunsuwunaken pirsu dening dosen pembimbing, dosen *ahli media*, saha dosen *ahli materi* supados *media* menika saged layak kangge *uji coba* dhateng sekolah, saha saged nuwuhaken *media* kangge pasinaon wonten pamulangan basa Jawi.

Miturut *prosedur pengembangan model ADDIE*, tataran-tataran *R&D* menika wonten gangsal. Asalipun saking sigkatan *ADDIE*, inggih menika *Analisis, Desain, Development (pengembangan), Implementasi*, saha *Evaluasi* (Mulyatiningsih, 2011: 199).

ASILING PANALITEN SAHA

PIREMBAGAN

1. Tataran Damel *Media Pasinaon Pop Up* Unggah-ungguh Tata Krama Mlampah

a. Tataran *Analisis*

Tataran *analisis* menika tataran ingkang sepisan, dipunwiwiti kanthi dipuntindakaken saderengipun *produk* dipundamel. Tataran *analisis* menika kaperang dados kalih inggih menika *analisis pustaka saha analisis lapangan* tumrap *media pasinaon*. Wonten ing perangan *analisis pustaka* menika kaperang malih inggih menika *analisis kurikulum saha analisis reverensi*. *Analisis kurikulum* wonten ing SMP ingkang kangge penelitian inggih menika SMPN 4 Depok. Sekolah menika migunakaken *kurikulum* kanthi *Kurikulum Tingkat Satuan Pendidikan (KTSP)*. Panaliti maos saha mangertosi *kurikulum* ingkang dipunginakaken wonten piwulangan basa Jawi ing sekolah kasebut, lajeng panaliti ugi nggatosaken *standar kompetensi saha kompetensi dasar* wonten ing *kurikulum*. Salajengipun tataran *analisis reverensi* inggih menika dipuntindakaken kanthi mirsani buku acuan pamulangan basa Jawi wonten Ing SMPN 4 Depok inggih menika migunakaken buku Mutiyara Basa Jawa anggitanipun Legiyem, dkk.

Sasampunipun katindakaken *analisis pustaka*, lajeng panaliti nindakaken *analisis lapangan*. *Analisis lapangan* kalampahan kanthi ningali kabetahan siswa wonten ing pamulangan ngengingi *media pasinaon* kanthi *materi unggah-ungguh tata krama mlampah*.

b. Tataran *Desain*

Tataran salajengipun ingkang dipuntindakaken inggih menika tataran *desain media pasinaon*. *Desain* menika dipunwiwiti kanthi ngempalaken *materi unggah-ungguh tata krama mlampah*. Sasampunipun ngempalaken *materi salajengipun damel flowchart*. *Flowchart* inggih menika *bagan (chart) alur pengembangan*. Saking *flowchart* kala wau dipundamel *story board*, *story board* menika *rancangan naskah cariyosipun wonten ing medi kangge paring gambaran media saking wosipun*. Cariyos wonten salebeting *media* menika wonten 12 kaca inggih menika: (1) *kompetenesi inti saha kompetensi dasar* ingkang dipunginakaken dhasaring *media* menika kadamel saha *indikatoripun*, (2) *wosipun prolog*, (3) *wosipun cariyos babagan siswa nembe mlampah sinambi wicantenan saha ngombe*, (4) *cariyosipun babagan siswa sanes ingkang nyukani mangertos tata krama mlampah ingkang leres*, (5) *cariyosipun babagan Tini ingkang mangertosi Dewi saha Mega sami gegojekan sambu mlampah ing sangajengipun*, (6) *cariyosipun babagan Tini ketubruk Dewi saha Mega amargi boten nggatosaken kahanan margi*, (7) *cariyosipun babagan Tini mirasani Beni saha Abdul nglangkungi tindakipun Pak Guru boten uluk-uluk*, (8) *wosipun cariyos babagan Tini nglangkungi tindakipun pak Guru kanthi uluk-uluk saha tindak-taduk ingkang trep*, (9) *wosipun cariyos Tini nyuwun lilah mlebet ruangan dhateng guru saha uluk-uluk kanthi tindak-tanduk ingkang trep sarta pamit menawi tindak ruangan*, (10) *Wosipun babagan Andre, Beni, Lisa, saha Beti bibar sekolah sami mlampah ing trotoar sisih kiwa saha mlampah kanthi kalih-kalih*, (11)

wosipun babagan Andre saha Beni nyabrang lewat ing *zebra crossing*, (12) wosipun cariyos babagan Abdul ingkang nyabrang kanthi celelekan nyusul Beni saha Andre lajeng badhe kemawon ketubruk kendharaan. Saking sedaya kaca menika salajengipun dipunrantam dados buku *pop up* kangge *media pasinaon*.

c. Tataran Pengembangan

Media pasinaon pop up unggah-ungguh tata krama mlampah dipundamel kanthi kalih *teknik*, inggih menika *teknik manual* saha *teknik komputer*. *Teknik manual* menika kalampahan nalika damel *sket*, *proses pemotongan*, *proses penyusunan*, saha *proses penjilidan*. Salajengipun *teknik komputer* menika kalampahan nalika *proses scan*, *proses pewarnaan*, *proses pengeditan*, saha *proses cetak*.

Produk dipunvalidasi dening dosen *ahli materi* kanthi tigang tataran kanthi pedoman pambijinipun $\frac{\sum \text{Skor Panaliten}}{\sum \text{Skor Ideal Sedaya Item}} \times 100\%$ tataran sepisan menika dipunparingi pamrayogi bilih *produk media* menika dipunfokusaken *materi* tata krama mlampahipun kanthi dipuntambahi malih *materi*ipun wonten salebeting *media*. Tatan menika pikantuk biji kanthi ngetang $\frac{22}{30} \times 100\% = 73,33\%$ satemah saged dipunbulataken dados 73%. Tataran kaping kalih inggih menika *revisi* babagan tata basa saha pamilihing tembung wonten salebeting *materi* kanthi basa karma. Tataran menika saged dipun etang kanthi $\frac{25}{30} \times 100\% = 83,33\%$ lajeng dipunbulataken dados 83%. Tataran *validasi* kaping tiga menika sampun pikantuk pasarujukan kangge *uji coba* kanthi boten wonten *revisi*. Tataran menika pikantuk biji kanthi ngetang

$\frac{28}{30} \times 100\% = 93,33\%$ lajeng dipunbulataken dados 93%

Sasampunipun *produk* dipunvalidasi dening dosen *ahli materi*, salajengipun saking dosen *ahli media*. Wonten tataran sepisan menika pikantuk pamrayogi bilih *media* menika paraganipun kirang trep *posisi* badanipun saha tindakipun lampahan kirang trep sarta langkung kaku. Tataran menika pikantuk biji kanthi ngetang kados $\frac{\sum \text{Skor Panaliten}}{\sum \text{Skor Ideal Sedaya Item}} \times 100\%$ lajeng saged dipunetang $\frac{30}{45} \times 100\% = 66,77\%$ satemah dipunbulataken dados 67%. Tataran kaping kalih menika pikantuk pamrayogi bilih *media* menika dipunleresaken malih babagan *background*ipun kaliyan *situasi* wonten ing sekolah, kedah cetha saha katingal kasunyatan. Tataran menika pikantuk biji kanthi ngetang $\frac{41}{45} \times 100\% = 91,11\%$ lajeng dipunbulatakaken dados 91%. Sasampunipun dipunrevisi lajeng dipuntindakaken tataran pungkasan inggih menika tataran kaping tiga. Awit saking menika *validator* paring pamrayogi ugi bilih pamilihing tembung wonten *media* menika dipunleresaken saha dipuncethakaken malih, kanthi ngleresaken saking pamrayoginipun lajeng saged pikantuk pasarujukan kanthi *revisi* ingkang jumbuh kaliyan pamrayoginipun. Tataran menika pikantuk biji kanthi ngetang kados $\frac{44}{45} \times 100\% = 97,78\%$ lajeng dipunbulatakaken dados 98%.

d. Tataran Implementasi

Wonten ing tataran *implementasi* menika migunakaken *produk mawi uji coba*. *Uji coba* ingkang katindakaken menika kangge mangertosi cak-cakanipun *produk* jumbuh kaliyan ancas

pasinaon. Panaliti nyuwun pambiji dhateng guru basa Jawi ngengingi *kualitas media* ingkang dipundamel. Lajeng sasampunipun pikantuk pasarujukan dening guru basa Jawi, saged katindakaken pasinaon migunakaken *media pasinaon pop up*. Siswa ingkang dados *objek* menika ugi dipunsuwuni pamrayogi bab *media* ingkang dipunginakaken wonten ing pasinaon. Saking pambiji guru basa Jawi saha siswa saged maringi pangertosan bab *kualitas media pop up* ingkang dipundamel panaliti. Wondene asiling pambiji saking guru basa Jawi pikantuk *persentase* 87% ingkang kagolong sae sanget sarta pamanggih siswa pikantuk *rata-rata persentase* 84% ingkang kagolong sae sanget.

e. Tataran *Evaluasi*

Tataran ingkang paling pungkasan inggih menika tataran *evaluasi*. Tataran *evaluasi* menika *analisis media* saking *validasi* dosen *ahli materi*, dosen *ahli media*, pambiji guru basa Jawi, saha pamanggih siswa nalika *uji coba* migunakaken *produk* ingkang sampun kadamel. Data ingkang sampun dipunkempalaken, lajeng dipun*analisis* jumbuh kaliyan ancasiipun *produk*. Wondene asiling rata-rata pambiji pungkasan pikantuk 90% ingkang kagolong sae sanget. Asiling *analisis* nedahaken bilih *produk* sampun jumbuh kaliyan ancasiipun pasinaon tumrap *media* ingkang dipundamel saha layak dipunginakaken kangge pasinaon tata krama mlampah.

2. Asiling Pambiji Pungkasan *Kualitas Media Pasinaon*

Kualitas media pasinaon pop up unggah-ungguh tata krama mlampah adhedhasar asiling pambiji *validasi* dosen *ahli materi*, dosen *ahli*

media, pambiji guru basa Jawi, saha *angket* pamanggih siswa.

Tabel 1. Asiling Pambiji Pungkasan *Kualitas Media Pasinaon*

No	Pambiji <i>Media Pasinaon</i>	<i>Persentase</i>	Kategori
1.	Dosen <i>ahli materi</i>	93%	Sae sanget
2.	Dosen <i>ahli media</i>	98%	Sae sanget
3.	Guru basa Jawi	87%	Sae sanget
4.	Pamanggih siswa	84%	Sarujuk sanget
Asiling rata-rata <i>persentase pambiji</i>		90%	Sae sanget

Adhedhasar asiling pambiji pungkasan wonten ing nginggil menika, saged dipunmangertosi asiling *validasi* dening dosen *ahli materi* maringi biji kanthi 6 *indikator*. Saking *indikator* ingkang dados dhasaring pambiji dening dosen *ahli materi* menika dipuntindakaken kanthi tigang tataran supados pikantuk pasarujukan kangge *uji coba*. Saking tataran ingkang paling pungkasan pikantuk biji rata-rata *persentase* 93% ingkang kagolong sae sanget. Babagan kasebut nedahaken bilih *materi* wonten *media pasinaon* sampun jumbuh kaliyan *kompetensi dasar*, saha paring pambiyantu dhateng siswa kangge sinau wonten salebeting pasinaon.

Dosen *ahli media* paring *validasi* tumrap *media pasinaon* menika adhedhasar 9 *indikator*, *Indikator* kasebut menika dados dhasaring dosen *ahli media* paring pambiji tumrap *media pasinaon* ingkang kalampahan mawi tigang tataran. Wonten tataran paling pungkasan menika rata-rata *persentase*ipun pikantuk 98% ingkang kagolong sae sanget. Babagan menika nedahaken bilih *media pasinaon* menika jumbuh kaliyan *kriteria*

saha *kualitas media* ingkang sae. *Media* ingkang narik kawigatosan saha gamipilipun dipunginakaken ugi salah satungaling *media* menika saged dipunsebat sae.

Pambijining *media* dening guru basa Jawi menika wonten 8 *indikator*. Adhedhasar *indikator-indikator* kasebut guru basa Jawi paring pambiji *rata-rata persentase* 87% ingkang kagolong sae sanget. Tegesipun *media* pasinaon menika sampun jumbuh kaliyan *kompetensi dasar* wonten piwulangan basa Jawi tumrap *materi* unggah-ungguh tata krama mlampah kanthi sae.

Angket pamanggih siswa tumrap *media* pasinaon menika wonten 7 *indikator*. Adhedhasar *indikator* kasebut, asiling pamanggih siswa pikantuk *rata-rata persentase* 84% ingkang kagolong sarujuk sanget. Saking pambiji kasebut saged dipunmangertosi bilih *media* ingkang dipundamel menika narik kawigatosan siswa kangge sinau saha nggampilaken siswa sinau *materi* unggah-ungguh tata krama mlampah tumrap *media* pasinaon *pop up*.

Adhedhasar pambiji *kualitas media* pasinaon *pop up* unggah-ungguh tata krama mlampah saking dosen *ahli materi*, dosen *ahli media*, guru basa Jawi, saha pamanggih siswa kelas VII A SMPN 4 Depok menika pikantuk *rata-rata persentase* 90% ingkang kagolong sae sanget. Tegesipun *kualitas media* pasinaon *pop up* unggah-ungguh tata krama mlampah saged dipunwujudaken wonten pasinaon basa Jawi.

3. Kaluwihan saha Kakirangan Media Pasinaon Unggah-ungguh Tata Krama Mlampah

Media pasinaon ingkang dipundamel saha sampun kawujud menika ugi wonten kakirangan saha kaluwihanipun. *Media* pasinaon *pop up* unggah-ungguh tata krama mlampah menika saged dipunandharaken kaluwihan saha kakiranganipun kados mekaten.

Kaluwihan *media* pasinaon *pop up*, antawisipun wonten ing ngandhap menika.

- 1) *Media* menika layak dipunginakaken minangka sarana wonten salebeting *proses* piwulangan unggah-ungguh tata krama mlampah. Layakipun *media* saged katingal saking *kualitas media* mawi *validasi* dening dosen *ahli materi*, dosen *ahli media*, guru basa Jawi, saha pamanggih siswa kelas VII ingkang pikantuk *rata-rata persentase* 90% menika kagolong sae sanget.
- 2) *Media* pasinaon *pop up* menika saged dipunginakaken minangka sarana sinau nyerat tata krama mlampah awit saking wujud gambar *pop up* ingkang *tiga dimensi*.
- 3) Saking *media pop up* menika nggampilaken siswa nyebataken maneka warna tata krama mlampah awit saking wosipun cariyos kanthi dipunsengkuyung kaliyan gegambaran *pop up* saking kaca setunggal saha sanesipun ingkang *berkesinambungan*.
- 4) Saking *media* menika saged nggampilaken siswa kangge ngandharaken menapa kemawon tata krama mlampah ingkang leres tumrap gambar saha *materi*ipun.
- 5) Nggampilaken siswa mbiji saha saged suka pamanggih katitik saking garapan siswa utawi kelompok sanes kanthi ningali wosing cariyos wonten *media* pasinaon *pop up*.

- 6) Siswa saged ngukur garapan siswa sanes ingkang pikantuk biji awon saha saged maringi pirsa pundi bab tata krama mlampah ingkang leres awit saking andharan cariyos wonten ing *media* pasinaon *pop up*.
- 7) *Media* menika gampil kangge dipunginakaken satemah saged nambah raos greget dhateng siswa kangge sinau.

Kakirangan *media* pasinaon *pop up* menika kadosta wonten ngandhap menika.

- 1) Anggenipun damel *media* pasinaon *pop up* menika mbetahaken wekdal ingkang dangu amargi kedah tlaten saha sabar anggenipun masang gambar supados awujud kanthi *tiga dimensi* saha katingal nyata.
- 2) Panganggening kertas saha *proses pencetakan* ingkang langkung *berkualitas* ndadosaken *pop up* menika mbetahaken bea ingkang kathah.
- 3) Tanpa perawatan ingkang sae, samangke *media* menika gampil *rusak*, ilang, menapa dene *musnah*.
- 4) Supados siswa saged tumut sinau sedaya langkungipun buku *pop up* dipuncithak langkung kathah. Saged ugi kanthi merang kelompok kanthi *efektif* saking 2-3 siswa.

DUDUTAN

Panaliten ingkang sampun katindakaken menika kalebet jinis panaliten *pengembangan*, utawi *Reserch and Development (R&D)* inggih menika panaliten ingkang ngangge *prosedur pengembangan* tartemtu, satemah saged ngasilaken *produk*. *Produk* ingkang dipundamel inggih menika kangge sarana pasinaon *pop up* unggah-ungguh tata krama mlampah. Adhedhasar

asiling panaliten saha *pirembagan* saged dipunpendhet dudutan:

1. Caranipun damel sarana *media* pasinaon menika migunakaken *prosedur pengembangan ADDIE* ingkang wonten 5 tataran inggih menika: (1) *analisis*: katindakaken kanthi *analisis pustaka* saha *analisis lapangan*. Saking *analisis* ingkang dipuntindakaken nedahaken bilih dipunpanggihi *materi* pasinaon unggah-ungguh tata krama mlampah sarta siswa saha guru mbetahaken sarana panyengkuyung kangge nggampilaken mangertosi *materi* kasebut; (2) *desain*: katindakaken kanthi damel *flowchart* saha *storyboard* kangge nemtoakaken jumlah *adegan* wonten salebeting *media* pasinaon *pop up*; (3) *pengembangan*: katindakaken damel *media* menika kanthi migunakaken *teknik manual* saha *teknik komputer* salajengipun dipunvalidasi dening dosen *ahli materi* saha dosen *ahli media*, sarta *revisi produk*; (4) *implementasi*: *ujicoba* dhateng siswa kelas VII A SMPN 4 Depok; (5) *evaluasi*: katindakaken kanthi ngukur lasaring acas *produk media* ingkang dipundamel, wondene asiling rata-rata pambiji pungkasan pikantuk 90% ingkang kagolong sae sanget. *Media* ingkang dipundamel menika sampun layak kangge dipunginakaken kangge pasinaon wonten salebeting pamulangan basa Jawi kanthi *materi* tata krama mlampah.
2. *Validasi media* pasinaon kangge pikantuk pasarujukan *uji coba* menika katindakaken dening dosen *ahli materi* saha dosen *ahli media*. Pambiji saking dosen *ahli materi* pikantuk *rata-rata persentase* 93% ingkang

kagolong sae sanget, wondene biji saking dosen ahli media pikantuk rata-rata persentase 98% ingkang kagolong sae sanget.

3. Pambiji kualitas media saking guru basa Jawi pikatuk persentase 87% ingkang kagolong sae sanget. Pamanggih siswa tumrap media pasinaon menika pikantuk rata-rata persentase 84% ingkang kagolong sarujuk sanget.

KAPUSTAKAN

- Arsyad, Azhar. 2011. *Media Pembelajaran*. Jakarta: PT Raja Grafindo Persada.
- Endraswara, Suwardi. 2008. *Budi Pekerti Jawa*. Yogyakarta: Gelombang Pasang
- Harjawiyan, Hanjana lan Supriya. 2001. *Marsudi Unggah-Ungguh Basa Jawi*. Yogyakarta: Kanisius.
- Mulder, Niels. 1994. *Individual and Society in Java a Cultural Analysis Second Revised Edition*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Mulyatiningsih, Endang. 2011. *Metode Penelitian Terapan Bidang Pendidikan*. Bandung: Alfabeta.
- Oktaviani, Vika. 2015. *Damel Komik Unggah-ungguh basa Jawi Kangge Pamulangan SiswaSMP Kelas VII*: Abstrak Asiling Panaliten UNY. Yogyakarta: FBS UNY.

Shabrina, Atika Nur. 2015. *Media Pop Up Book kangge Nggayuh Keterampilan Nyariosaken Cariyos Rakyat Kanthi Ragam Ngoko Kelas VII SMPN 1 Prambanan Klaten*: Abstrak Asiling Panaliten UNY. Yogyakarta: FBS UNY.

Sudjana, Nana lan Ahmad Rivai. 2010. *Media Pengajaran*. Bandung: CV Sinar Baru Algensindo.

Sumintrasih, dkk. 2000. *Pengetahuan, Sikap, Keyakinan, dan Perilaku dikalangan Generasi Muda Berkenaan dengan Tatakrama di Kota Semarang, Jawa Tengah*. Yogyakarta : Departemen Pendidikan Nasional.

Sugiyono. 2010. *Metode Penelitian Pendidikan Pendekatan Kuantitatif, Kualitatif, dan R&D*. Bandung: Alfabeta.

Daftar Laman

Rubin, Ellen G. Kreiger. 2015. *Workshop pop up mengamati mengenal dan memahami pop up (online)* <http://dgi-indonesia.com/workshop-pop-up-mengamati-mengenal-dan%20memahami-pop-up/>. dipunakses: 21 September 2015.

Sabuda, Robert: www.robertsabuda.com, (dipunakses pada 29/9/2016).

Simkin lan Temperley. 2013. *Program Penelitian Inovatif Mahasiswa (online)* <http://kakakecilcecep.blogspot.co.id/2013/06/program-penelitian-inovatif-mahasiswa.html?m=1>. Dipunakses: 21 September 2015.